

Dalmay Árpád

Egy elveszettnek hitt Kazinczy-levél

„A magyar felvilágosodás legnagyobb alakjának hagyatékában különös helyet foglalnak el a levelek. Ezek teljes egészükben tükrözik Kazinczyt, az embert, aki – mint Sinkó Ervin találóan megjegyzi – 'nagyobb a művénél'. A magyar irodalom e hatalmas műveltségű alakja hosszú életútjának majd minden mozzanatát, gondolatát levelekben rögzítette és őrizte meg az utókor számára. Felkereste soraival rokonait és szeretteit, barátait és hivatalos személyeket, művészeket és tudósokat. Episztolái bemutatják a hivatalnokot, a jakobinus forradalmárt, a börtönrabot, a nyelvújítót, a magyar irodalom egyik vezéralakját. Kazinczy fegyvere: a toll, és ezzel hadakozik a felvilágosodás ügyéért terjedelmes levelezésében is. Ezek az írások bepillantást nyújtanak az időszak történetébe, bevezetik az olvasót a kor problémáiba, a társadalmi mozgás, az irodalom, a művészet, a politikai élet sok-sok kérdésébe.” E sorokkal kezdődik *Várad Sternberg János (1924–1992)* egykori kárpátaljai neves történész *Ismeretlen Kazinczy-levelek és -jegyzetek* című tanulmánya, amely a szerző *Századok öröksége* című, az orosz–magyar és ukrán–magyar kapcsolatokkal foglalkozó, 1981-ben a budapesti Gondolat Kiadó és az ungvári (akkor még hivatalosan uzsgorodi) Kárpáti Kiadó közös gondozásában megjelent könyvében látott napvilágot (224–239. old.).

A fent említett Sinkó Ervin állapította meg, hogy Kazinczy Ferenc hosszú évekig tartó levelezése folyóiratot, irodalmi életet pótol. A korabeli Közép-Európa talán legnagyobb levelezője volt.

Kazinczyt a köztudat általában csak a felvilágosodás kora irodalmának vezéralakjaként, nyelvújítóként tartja számon. Kevésbé ismert ötödfél évi tanfelügyelői tevékenysége. E rövid dolgozat az „iskola kormányzó” Kazinczyt igyekszik bemutatni, valamint Kazinczy egyik elveszettnek hitt levelét, amely az ungvári zsidó iskola megnyitását sürgeti.

Kazinczy II. József reformtörekvéseinek híve volt, ám a nemesi megye önkormányzatának császári eltörlése mélyen érintette. Ezért is kérte át magát az iskolaügy területére. 1786. november 4-én nevezték ki és egy hét múlva, 11-én iktatták be gróf Török Lajos tankerületi főigazgató mellé tíz északkeleti vármegye iskoláinak felügyelőjévé. „... Török alatt szolgálni, elvonatni a kedvetlenségtől, tudományi ágra, minden vallású polgárok nevelésére hathatni jóltevőleg, s olyan kiterjedésű megyében, mint ez (mely Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Gömör, Torna, Abaúj, Borsod, Hevesből a a jász és kiskun kerületből állott), nekem oly szerencse volt, melynél én kedvezőbbet soha nem óhajtottam” – idézi Toldy Ferenc *Kazinczy Ferenc és kora* című könyvében Kazinczy sorait. „S én nem bérért, nem kevés kinézésekért,

hanem az ügyért vágytam ide” – írja Kazinczy a *Pályám emlékezetében*. Ugyanitt jegyzi meg: „... szép és dicsó dolog ... kilesni a rejtegetben lévő talentumot, és azt művelésbe hozni, hogy idővel nagyfényű tagja legyen a társaságnak.”

Mindössze 27 éves volt tehát Kazinczy, amikor e fontos tisztségbe került, amelyet 1791. április 1-jéig töltött be. E rövid idő alatt Kazinczy a megújuló magyar iskolázás apostola volt. Sokat utazott Felső- és Kelet-Magyarországon, iskolákat hozott létre és ellenőrzött, 79 iskolát vett át, s működése során számukat már 124-gyel növelte, ebből több volt a közös iskola, melyben a különböző felekezetekhez tartozó tanulók államilag megtervezett közös nevelésben részesültek.

Tevékenysége során Kazinczy többször megfordult Ungváron is, ahol nemcsak a magyar, hanem a zsidó és ruszin gyerekek oktatásának kérdéseivel is foglalkozott. Erről szólnak Kazinczy 1788. május 8-án Bacsinszky András püspökhöz, valamint 1790. november 7-én Ung vármegye vezetőihez intézett levelei. Az előbbi, sokáig elveszettnek hitt levélre Váradi-Sternberg János bukkant rá a beregszászi megyei levéltárban.

1790-ben meghalt II. József, a felvilágosult uralkodó, s a reakció támadásba lendült. A rendi maradiság ellen, a magyar felvilágosodásért küzdő Kazinczy a reformtörekvések ellenzőinek útjában volt, s a Helytartótanács leváltotta. Tanfelügyelői tevékenységének alig négy és fél éve alatt azonban szép eredményeket ért el. Váradi-Sternberg János említett könyvében idézi Kazinczy e sorait: „Gyönyörködve nézek vissza szolgálatom szakaszára; akkor is terjesztettem a szent tüzet. Összesen 124 iskolát, és ezek között 19 közöset, két félig közöset, 61 pápistát, 5 orosz, 25 lutheránust, 5 kálvinistát és 7 zsidót létesítettem.” (Az „orosz” iskola természetesen ruszint jelent – D. Á.)

A korszerű zsidó iskolák létrehozása Magyarországon a XVIII. század 80-as éveiben kezdődött. Ebben nagy szerepet játszott a zsidóság polgárosításáról és iskolaigényeinek kielégítéséről hozott 1783. március 31-i rendelet. Az első új típusú zsidó iskolát 1782 nyarán Pozsonyban, a másodikat 1783-ban Óbudán nyitották meg. Ám a zsidó hitközségek bigott és maradi szellemű vezetői nem voltak érdekeltek világi jellegű iskolák szervezésében. Különösen jellemző volt ez a Kazinczy Ferenc felügyelősége alá tartozó tankerületben. Míg 1790-ig az ország 20 városában szerveződött zsidó iskola, az ungvári megnyitása egyre váratott magára. Ezt sürgetendő intézte Kazinczy a vármegyéhez 1790. november 7-én kelt levelét.

Váradi-Sternberg János említett tanulmányában foglalkozik e levéllel, amelyet elveszettnek hitt. Horovitz Mórnak az Izraelita Tanügyi Értesítő 1913. évi 2. számában közölt „Kazinczy egy kiadatlan levele az ungvári zsidó iskola ügyében” című cikke alapján idéz e levélből. Horovitz – mint cikke lábjegyzetében írja – nem tudott hozzájutni a levélhez, ezért szövege (és Váradi-Sternberg János könyvében az idézet) több helyen is pontatlan. A levél néhány évvel ezelőtt előkerült néhai Karádi László volt beregszászi középiskola magyartanár hagyatékából. A pontos szöveg így hangzik:

A' Fő Méltóságú, Nagyságos, Fő Tisztelendő Tekintetes Nemzetes és Vitézlő Uraknak, Tekintetes Ungvár-Vármegye Karjainak 's Rendeinek, nagy tiszteletű 's bizodalalmú Uraimnak az Uraknak '

Ungvártt

Hivatalbeli kötelességből.

Nagy Méltóságú Nagyságos-Fő Tisztelendő, Tekintetes Nemzetes és Vitézlő Urak, kegyelmes, nagy tiszteletű 's bizodalmú Uraim!

Hivatalbeli értekezésem után tudósítom, hogy az Ungvári Zsidó Normalis Oskola, minekutánna az annak fen-tartására magát le-kötelezett felekezet azon vélekedésre jutván, hogy ezek az oskolák meg fognának szűnni, tanításra alkalmas embert nem szerzett: ámbátor az erre felségesen ki-rendeltt idő már bé-állott is, meg nem nyitattott.

Mire nézve a' Felséges Helytartó Királyi Magyar Tanátsnak Septembernek 24dikén 23155. és Aprilisnek 20dikán 13027 szeglet szám alatt költt Parantsolatinak útmutatója szerint alázatosan kérem Nagyságtokat Kegyelmeteket, hogy az említett felekezetet az eránt hogy a' Normális Oskolák Alkotványja nem meg-szűnt, hanem tsak a' Magyar Anyai Nyelv bé-hozása által örvendetesen meg-változtatott, meg-világosítani, 's egyszersmind pedig olly hathatós rendeléseket tenni méltóztassanak, hogy az ezen oskola fen-tartását magára vállaltt Zsidóság gyermekeiknek tanítások végett valamelly alkalmas személyt állítson, azt a' kiszabott bér szerint fizesse, és az oskolái szobákat, 's Tanító lakását, ha talám ezek valamelly más tzélra fordítattak vólna, ismét ki-bérlelje.

Nem ellenzvéen egyéb eránt, hogy a' Magyar Nyelv mellett, ezen Tanító által a' Német is, melly néktek úgy szólván Anya Nyelvek, tanítasson. A' ki egyéb eránt Nagyságtoknak Kegyelmeteknek kegyességekbe, betses jó-akarajtokba ajánlva, hazafiúi alázatos tisztelettel maradok. Regmetzen, Abaujban. November 7dikén, 1790.

Nagyságtoknak Kegyelmeteknek

alázatos szolgájak

Kazinczy Ferentz

A levélen található feljegyzés szerint felolvastatott „Sz.(ent) András Havá(nak) 17dik N(apján) 1790. Ungváron folyv.(ást) tart(ott) Közön(séges) Gyüll(ésben).” Váradi-Sternberg János megtalálta a levélre vonatkozó bejegyzést a vármegyei jegyzőkönyvben. Így hangzik: „Szent András hava 17-dik napján folyvást tartott közönséges Gyűlésbe... olvastatott az ezen kassai kerületbéli Oskolák Alkormányzójának N(agyságo)s Kazinczy Ferenc ezen folyó Hónap 7-dik napján írott levele, melyben az Unghvári Zsidó Normális Oskola felállítása iránt ezen Felekezetet az F(elséges) Királyi Helytartó Tanács Leveleihez képest megvilágosítani, és e részbe hathatós rendelkezéseket tetetni kér. Melly is járás-béli Szolga Bíró Nzetes (nemzetes) és Vzlő (vitézlő) Bánóczy Józsefnek a kívánt végre ki fog adódni.” (Századok öröksége, 228. old.)

A Kazinczy által szorgalmazott ungvári zsidó iskola csak 1792-ben nyílt meg és rövid megszakítással 1846-ig állt fenn.

A dolgozatom tárgyát képező teljesen ép levelet a Kazinczy család címerét (cimersakját) – koronából jobbra felágaskodó, három nyílvevőt tartó kétfarkú oroszlánt – ábrázoló pecsét zárja le.

Hogyan kerülhetett a Kazinczy-levél Karádi László birtokába? Erről ma már csak találgatásokba bocsátkozhatunk. A levél hátlapján az Ung megyei levéltár hivatkozási adatai olvashatók: „Fasciculo 6to, Actor No 117. 1790.” (6. kötet, 117. sz. 1790.). Feltételezhető, hogy Ungvár cseh megszállása után a levél a helyi Drugeth

Gimnázium archívumába került, onnan pedig – az ungvári magyar gimnázium megszűnte után – a beregszászi gimnáziumba. 1944 novemberében, a szovjet csapatok bevonulása után a beregszászi gimnázium értékes könyvtára, levéltára, szertára, numizmatikai gyűjteménye a megszállók garázdálkodása következtében elpusztult. Talán a kidobált könyvek és iratok közül mentette meg Karádi László, az akkor még fiatal gimnáziumi tanár Kazinczy Ferenc levelét, kiérdemelve ezzel az utókor és a magyar tudományos élet, elsősorban az irodalomtörténet és a pedagógiatörténet háliját és megbecsülését.

„Kazinczy a zsidó, valamint ukrán (értsd: ruszin – *D. Á.*) tanulók iránti gondoskodása a magyar felvilágosodás nagy alakjának a más népek fiai iránti figyelmét és rokonszenvét példázza, Kazinczy szellemének és működésének mély demokratizmusát tükrözi” – állapítja meg idézett tanulmányában Váradi-Sternberg János, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett Kárpátalja múltjának kutatásában. Legyen e rövid dolgozat tisztelgés a professzor úr felejthetetlen emléke előtt is.

A Kazinczy-család pecsétje